

SZABADOS JÁNOS

A 17. századi Habsburg-hírszerzés „gyöngyszeme”. Hans Caspar budai titkos levelező (1646–1659) munkássága

*Vázlat egy nagyobb összefoglaláshoz**

Bevezetés

A Magyar Királyságnak 1526 előtt, majd pedig a Habsburg Monarchiának a Mohácsot követő időszakban – immáron magáénak tudva a Magyar Királyságot is – alapvető érdeke volt az Oszmán Birodalomról való hírszerzés megszervezése.¹ Tanulmányomban egy 17. század közepén a Habsburg-hírszerzés által beszerezett renegát, Hans Caspar pályáját vázolom fel, elsősorban tevékenységének diplomáciatörténeti jelentőségére koncentrálni.

Először a kora újkori Habsburg–oszmán határ menti hírszerzés alakulását és Buda kulcsszerepét mutatom be, amelynek megértése nélkülözhetetlen a tanulmány főszereplőjének jelentősége szempontjából. Majd Hans Caspar hírszerzői munkásságának alakulását vázolom fel röviden, bemutatva életútjának feltételezett állomásait az eddig előkerült források alapján. A renegát tevékenységének a két birodalom közötti diplomáciához kapcsolódó mozzanataira is kitérek, a teljesség igénye nélkül, és arra keresem a választ, vajon e budai titkos levelező mennyire tekinthető tipikusnak vagy éppen atipikusnak a „Titkos Levelezők” rendszeréről a szakirodalomban eddig kialakult kép alapján. A vizsgálatból láthatjuk majd, hogy a rendszer nem feltétlenül berögzült sémák alapján működött, hanem az Udvari Haditanács igyekezett éppen az adott helyzetben leginkább megfelelő embert beszervezni hírszerzőnek.

* A tanulmány a Tempus Közalapítvány támogatásával készült. A címben említett Habsburg-kém életpályájának feltérképezése, illetve jelentéseinek kiadása doktori disszertációm tárgyát képezi. Jelen munka tudatosan csupán a kém diplomáciatörténeti jelentőségére és a kém titkos levelezők sorában való elhelyezésére fókuszál. A tanulmány csak vázlat, további források előkerülése módosíthatja/kiegészítheti a közölt adatokat. Ezúton köszönöm a dolgozat elkészítése során nyújtott segítséget Papp Sándornak, Tóth Hajnalkának és Cziráki Zsuzsannának. Szükséges megjegyezni, hogy a „Titkos Levelezők” és a levéltovábbítás rendszerének terminológiai, illetve funkcionális tisztázása, valamint a rendszer működési mechanizmusának felvázolása a jövőbeni kutatások feladata lesz. A dolgozatban maradok a hírszerzők kapcsán a szakirodalom által használt „Titkos Levelezők” megjelölésnél, azonban elképzelhető, hogy a jövőben finomítani kell majd a fogalomhasználatot.

¹ A Mohács előtti hírszerzésről lásd: Pálffy Géza: *Hírszerzés és hírközlés a török kori Magyarországon*. In: Petercsák Tivadar – Berecz Mátyás (szerk.): *Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben*. (Studia Agriensia 20.) Eger, 1999. 37–40.

A kora újkori Habsburg-hírszerzésről és annak Habsburg–oszmán határ menti különös jelentőségéről

Az Oszmán Birodalomról való hírszerzés gyakorlatilag lételemévé vált a Habsburg Monarchiának az 1526. évi mohácsi vereség és az 1529-es bécsi ostrom után. Egy viszonylag állandó hírszerzői rendszer működtetésére azonban csupán az 1547. évi drinápolyi béke után nyílt lehetőség.² Ugyanakkor a (dunai) Habsburg Monarchia vezetése ekkor megelégedett a bécsi spanyol Habsburg-követek által közvetített európai hírekkel.³ Egyedül Konstantinápolyban – a korszak jelentős információs központjában⁴ – működtetett az Udvar állandó kémrendszert a fenyegetettség miatt.

A 16. századi hírszerzés bár szervezeten, de esetlegesen működött, többnyire a mindenkor állandó követ talpraesettségén múlt az információk Bécsbe juttatása. Az 1573 és 1575 között tevékenykedő David Ungnad például meglehetősen kreatívnak mutatkozott az információk továbbítása terén, amikor citrommal írva közölte titkos információit vagy öszszetört és újból összeragasztott palackokba bújtatva továbbította azokat.⁵ A rendszer hatékonyabbá tétele kapcsán a követként (1553, 1567) többször is Konstantinápolyban járó Verancsics Antal állt elő javaslatokkal, melyek szerint az oszmán fővároson kívül a nagyobb városokban is szükséges lenne hírszerzőállomásokat kiépíteni.⁶ A központilag irányított hírszerzés megszervezése azonban a tizenöt éves háború (1591–1606) előtt és alatt még nem történt meg.

² A mohács utáni politikai helyzetről összefoglalóan lásd: Pálffy Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Budapest, 2010. 50–135. Az 1547. évi drinápolyi béke körülményeiről és következményeiről lásd: Török Pál: *I. Ferdinánd konstantinápolyi béketárgyalásai 1527–1547*. Budapest, 1930. 106–111.; Petritsch, Ernst Dieter: *Der Habsburg–osmanische Friedensvertrag des Jahres 1547*. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs. Jg. 38. (1985) 49–80.; Papp Sándor: *Az első Habsburg–oszmán békekötés kétféle értelmezése, avagy Erdély két hatalom vonzásában*. In: Hausner Gábor (szerk.): *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére*. Budapest, 2005. 493–518. Johann Maria Malvezzi, az első konstantinápolyi állandó követ (1546–1552) munkásságáról lásd: Török Pál: *A Habsburgok első sztambul rezidense. (Malvezzi János Mária). I–II*. Budapesti Szemle, 214. köt. (1929) 622. sz. 413–435.; uo. 215. köt. (1929) 623. sz. 88–104.; Spuler, Bertold: *Die Europäische Diplomatie in Konstantinopel bis zum Frieden von Belgrad (1739). Teil 3. Listen der in Konstantinopel anwesenden Gesandten bis in die Mitte des 18. Jhdts*. Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven, Neue Folge, Bd. XI. (1935) Heft III/IV. 320–322.

³ Hiller István: *Határvonul 1637. Spanyol orientáció és bécsi politika a XVII. század derekán*. Levéltári Szemle, 40. évf. (1990) 4. sz. 3–12. A spanyol és ausztriai Habsburgok egymással való kommunikációjáról a 16. század második felében lásd: Strohmeyer, Arno: *Kommunikation und die Formierung internationaler Beziehungen: Das österreichisch-spanische Nachrichtswesen im Zeitalter Philipps II*. In: Edelmayer, Friedrich (Hrsg.): *Die Epoche Philipps II. (1556–1598) / La época de Felipe II. (1556–1598)*. München, 1999. 109–149.

⁴ A kérdéstről lásd: Ágoston Gábor: *Birodalom és információ: Konstantinápoly, mint a koraújkori Európa információs központja*. In: *Az értelem bátorsága*, i. m. 31–60.; Hiller István: *Pax Optima Rerum*. In: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó (szerk.): *Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban*. Budapest, 2008. 53–56.; Kerekes Dóra: *Diplomaták és kémek Konstantinápolyban*. Budapest, 2010. 67–83.

⁵ Ágoston: *Birodalom és információ*, 38–41. Szükséges megjegyezni azonban, hogy ebben az időszakban a törökök hírszerzése is meglehetősen aktív volt. Uo.: 35–36. Ungnadról lásd: Spuler: *Die europäische Diplomatie*, 326.

⁶ Verancsics javaslatait Pálffy Géza ismertette: Pálffy: *Hírszerzés és hírközlés*, 40–47. Verancsics követségeiről lásd: Spuler: *Die europäische Diplomatie*, 322., 325.

A zsitvatoroki békét (1606) követő időszakban ismét lehetőség nyílt a kémrendszer újjászervezésére, miután a két birodalom közötti kapcsolatokban alapvető változások következtek be.⁷ Mivel mindkét fél a béke fenntartásában volt érdekelt, a hosszú békeidőszakban (1606–1663) lehetőség nyílt kiépíteni a régóta áhított hírszerzői rendszert a kommunikáció terén megmutató rossz tapasztalatok kiküszöbölésére.

A „Titkos Levezők” (*Geheime Korrespondenz*) hálózatának megszervezése Johann Jakob Kurz von Senftenau nevéhez fűződik, aki internunciusként ment a Portára 1623-ban, és gondos előkészületek után hívta életre a később évtizedekig fennálló hírszerzői és levéltovábbítói rendszert. A főbb levelező állomások Budán, Belgrádban, Szófiában és Konstantinápolyban voltak. A hálózat működtetéséért pedig a keleti politikát irányító Udvari Haditanács, azon belül is szürke eminenciásként a bécsi császári főtolmács, a tárgyalat időszakban Michael D’Asquier,⁸ illetve hivatalosan a mindenkori portai rezidens (állandó követ) felelt, közöttük pedig az Udvari Kamara alkalmazásában álló futárok szolgálták összekötőként.⁹ Az így kialakult rendszernek köszönhetően a visszafoglaló háború (1683–1699) idején már nem jelentett gondot az Oszmán Birodalom állapotáról történő tájékozódás.¹⁰ A tanulmányban érintett időszakban, a 17. század közepén mint tapasztalt szakértő Johann

⁷ Meienberger, Peter: *Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn als kaiserlicher Resident in Konstantinopel in den Jahren 1629–1643. Ein Beitrag zur Geschichte der diplomatischen Beziehungen zwischen Österreich und der Türkei in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts.* Bern – Frankfurt am Main, 1973. 15–99.; Hiller István: *Palatin Nikolaus Esterházy: Die ungarische Rolle in der Habsburgerdiplomatie 1625–1645.* Esterházy-Studien. Wien–Köln–Weimar, 1992. 22–32.; Strohmeier, Arno: *Die habsburgisch-osmanische Freundschaft (16–18. Jahrhundert).* In: Strohmeier, Arno – Spannenberger, Norbert (Hrsg.): *Frieden und Konfliktmanagement in interkulturellen Räumen.* Stuttgart, 2013. 229–233.

⁸ Michael D’Asquier 1625–1663 között töltötte be a posztot, és féltékenyen őrködött fontos tisztsége megtartása fölött. Meienberger: *Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn*, 80–82.; Hiller: *Palatin Nikolaus Esterházy*, 71–75.; Hiller István: *A tolmácsper.* In: Horn Ildikó (szerk.): *Perlekedő évszázadok. Tanulmányok Für Lajos történész 60. születésnapjára.* Budapest, 1993. 145–165.; Hamilton, Alastair: *Michel d’Asquier, Imperial Interpreter and Bibliophile.* Journal of the Warburg and Courtauld Institutes, vol. 72. (2009) 237–241.

⁹ Meienberger: *Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn*, 83–86.; Hiller István: *A „Titkos Levelezők” intézménye.* In: Tusor Péter – Rihmer Zoltán – Thoroczkay Gábor (szerk.): *R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére.* Budapest, 1998. 204–216. A keleti diplomáciai rendszer elemeiről lásd: Hiller István: *A Habsburgok török diplomáciája a 17. század első felében.* In: Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György (szerk.): *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére.* Budapest, 2002. 215–228. A futárokról lásd: Szabados János: *Habsburg–oszmán kommunikáció a 17. század derekán. Johann Dietz császári futár halálának körülményei és következményei.* In: Hende Fanni – Pataki Katalin – Bodnár-Király Tibor (szerk.): *KoraújkorÁSZ. Koraújkorral foglalkozó doktoranduszok tanulmányai.* Budapest, 2016. (megjelenés alatt).

¹⁰ Az I. Lipót uralkodása alatti hírszerzésről lásd: Carl von Peez: *Die kleineren Angestellten Kaiser Leopolds I. in der Türkei.* Sonderabdruck von dem „Archiv der Österreichischen Geschichte.” Bd. 105. Hälfte 1. Wien, 1916. A rendszer szerkezeti változásairól és a visszafoglaló háború alatti helyzetről lásd: Kerekes Dóra: *KémeK Konstantinápolyban: a Habsburg információszervezés szervezete és működése a magyarországi visszafoglaló háborúk idején (1683–1699).* Századok, 141. évf. (2007) 5. sz. 1217–1269.; uő.: *A Keleti Kereskedelmi Társaság szerepe a konstantinápolyi (titkos) levelezésben.* In: Oborni Teréz – Krász Lilla (szerk.): *Redite ad cor. Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére.* Budapest, 2008. 291–301.; uő.: *Titkosszolgálat volt-e a Habsburgok 16–17. századi „Titkos Levelezői Hálózata”?* In: Katona Csaba (szerk.): *KémeK, ügynökök, besúgók. Az ókortól Mata Hariig.* Szombathely, 2014. 106–128.

Rudolf Schmid hajdani konstantinápolyi rezidens (1629–1643) felelt a rendszer működtetéséért.¹¹

1541. évi elfoglalása óta Budának kiemelt szerep jutott az Oszmán Birodalom igazgatásán belül. A település tartományi székhely mivoltából adódóan a mindenkori pasa feladata volt a bécsi vezetéssel való kapcsolat fenntartása.¹² A budai pasák a 17. században már gyakorlatilag teljhatalommal rendelkeztek a határ menti kérdéseket illetően, hiszen ők leveleztek és tárgyaltak az Udvar megbízottaival is a kölcsönös panaszok kapcsán.¹³

A Bécs–Konstantinápoly között közlekedő követek, futárok, csauszok útjuk során hosszabb-rövidebb időre mind megálltak a hódoltsági központban.¹⁴ A mindenkori budai pasa – 1623 után már rendszeresen vezíri rangban – tehát kiemelt szereplője volt a két birodalom közötti kommunikációnak, ami nem egyszer adott neki lehetőséget visszaélésre is.¹⁵ Éppen ezért volt szüksége a Habsburg-kormányzatnak a hódoltsági székhelyen olyan beépített emberekre, mint amilyen a tanulmány főszereplője is volt.

A kora újkori Magyarország hírszerzéséről csupán a tárgyalt téma szempontjából releváns eredményeket sorolom fel az alábbiakban.¹⁶ A 16. század során a budai pasa udvarában működő magyar íródeákok is folytattak kémtevékenységet, azonban az ő működésükről, továbbá a kalauzokról és kémekről nem készült még rendszeres feltáró munka.¹⁷ A 16. századi kémkedés témájában magyar nyelven eddig egyetlen részletes feldolgozás látott

¹¹ Schmid életéről és munkásságáról lásd: Meienberger: *Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn*, passim.; Cziráki Zsuzsanna: *Habsburg–oszmán diplomácia a 17. század közepén: Simon Reniger konstantinápolyi Habsburg rezidens kinevezésének tanúságai (1647–1649)*. Századok, 149. évf. (2015) 4. sz. 847–871.

¹² A budai pasák listáját lásd: Gévay Antal: *A budai pasák*. Bécs, 1841. A pasákról és a Bécs–Buda kapcsolattartásról lásd: Takáts Sándor: *A magyar és török íródeákok*. In: uő.: *Rajzok a török világból*. 1. köt. Budapest, 1915. 1–104.; uő.: *A budai pasák emlékezete*. In: uő.: *Rajzok, I.*, 105–159.; Takáts Sándor – Eckhardt Ferenc – Szekfű Gyula (szerk.): *A budai pasák magyar nyelvű levelezése. I. 1553–1589*. Budapest, 1915.; Fekete Lajos: *Budapest története a török korban*. In: Kubinyi András – Gerevich László – Fekete Lajos – Kosáry Domokos (szerk.): *Budapest története a későbbi középkorban és a török hódoltság idején*. Budapest, 1973. 402–409.

¹³ Mürteza budai pasa 1627-ben a szultántól kapott, szőnyi béketárgyalásokra vonatkozó teljhatalmú tárgyalási megbízólevele fennmaradt: Karácson Imre – Thallóczy Lajos – Kreszmárik János – Szekfű Gyula (szerk.): *Török–magyar oklevéltár. 1533–1789*. Budapest, 1914. 218–220. A korabeli határ menti diplomáciáról lásd: Hiller: *Palatin Nikolaus Esterházy*, 60–93. Az ÖStA HHStA Türkei I. iratai között a témában nagy mennyiségű 17. századi, német, latin és olasz nyelvű levél található.

¹⁴ Kerekes Dóra: *A császári tolmácsok a magyarországi visszafoglaló háborúk idején*. Századok, 138. évf. (2004) 4. sz. 1194–1196.; Szabados: *Habsburg–oszmán kommunikáció*, i. m.

¹⁵ A budai pasák presztízseről lásd: Fekete: *Budapest története*, 402–409.; Kerekes: *A császári tolmácsok*, 1194–1196.; Kármán Gábor: *Kézcsók a pasának? Erdélyi követek Budán*. Történelmi Szemle, 56. évf. (2014) 4. sz. 641–642. A pasa hatalmi visszaélésére konkrét példát lásd: Szabados: *Habsburg–oszmán kommunikáció*, i. m.

¹⁶ Részletesebben lásd: Bagi Zoltán Péter: *A 16–17. századi határvidéki és diplomáciai kémkedés magyar nyelvű irodalmának áttekintése*. Aetas, 27. évf. (2012) 4. sz. 176–187.

¹⁷ Takáts Sándor munkáiban nem próbált módszeres következtetéseket levonni az íródeákok és alkalmi kémek tevékenysége kapcsán. Takáts: *A magyar és török íródeákok*, passim; Takáts Sándor: *Kalauzok és kémek a török világban*. In: uő.: *Rajzok II.*, 133–212. Ugyanígy tett Erdélyi Gyula is a budai kémekről szóló tanulmányában. Erdélyi Gyula: *A magyar hírszerző-szolgálat a török hódoltság idején, különös tekintettel a budai pasalik területére*. In: *Török hódoltság-korabeli okmányok a Magy. Kir. Hadilevéltárban*. Budavár visszafoglalása 250 éves évfordulójának emlékére. Budapest, 1936. 33–58.

napvilágot Szakály Ferenc tollából.¹⁸ A tizenöt éves háború hírszerzésével is csak egy-egy tanulmány foglalkozott mind ez ideig.¹⁹ A 17. századi Budán működtetett hírszerzésről pedig annyit tudunk, hogy a „Titkos Levelezők” hálózatának megszervezésével egyidejűleg a magyarok lassan kiszorultak a rendszeresített hírszerzői hálózat működéséből és működtetéséből.²⁰ A rendszer megszervezésétől kezdve Budán folyamatosan működtek levelezők,²¹ közülük sorolható jelentései alapján a Hans Caspar (fedő)nevet viselő kém is.²²

Hans Caspar pályafutásáról és diplomáciatörténeti szerepéről vázlatokban

Hans Caspar személye nem ismeretlen a korszakkal foglalkozó kutatók előtt, azonban kilétével és munkásságával mindeddig senki sem foglalkozott behatóan.²³ Míg a renegát kém-

¹⁸ Szakály Ferenc: *Egy hódoltsági parasztpolgár, aki beleavatkozott a nagypolitikába. Nagymarosi majd nagyszombati Trombitás János, 1559–1592.* In: uő.: *Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez.* (Humanizmus és reformáció 23.) Budapest, 1995. 219–290.

¹⁹ Bagi Zoltán Péter: „Látja a harmadik fél a saját hasznát és sikerét ebben.” *A második hajdúfelkelésről Bécsbe érkezett hírek és kémjelentések 1607 októbere és decembere között.* In: Papp Klára – Jeney-Tóth Annamária – Ulrich Attila (szerk.): *Báthory Gábor és kora.* Debrecen, 2009. 337–354.; uő.: *Kémkedés a 15 éves háború időszakában. Pietro Bonhomo és Nyáry Pál jelentései III. Murád szultán hadba vonulásáról 1596 áprilisában.* In: Csombor Erzsébet – L. Balogh Béni (szerk.): *Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára Évkönyv 2010.* Esztergom, 2010. 97–107.

²⁰ Bár a „Titkos Levelezők” között valóban nem nagyon találunk magyar származásúakat, óvatosan kell kezelni Takáts Sándor és Erdélyi Gyula megállapításait, mert előbbi például Horváth Péter futár kapcsán nem vette észre, hogy a később általa külföldiként említett Peter Crabat minden bizonnyal ugyanaz a személy volt. Takáts: *A magyar és török íródeákok*, 98., 101.; Erdélyi: *A magyar hírszerzőszolgálat*, 51.

²¹ Hiller: *A „Titkos Levelezők”*, 211–212.; Meienberger: *Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn*, 84. 46. jegyz.; Kerekes: *Kémekek Konstantinápolyban*, 1255.; Peez: *Die kleineren Angestellten*, 6–7.

²² Jelentései német nyelven az Österreichisches Staatsarchiv (a továbbiakban: ÖStA) Haus- Hof- und Staatsarchiv (a továbbiakban: HHStA) Türkei I (Turcica) (a továbbiakban: Türkei I) 120–129. dobozaiban (továbbiakban: Kt.) található szétzórta. Ezenkívül munkásságára az ÖStA Kriegsarchiv (a továbbiakban: KA) Hofkriegsrat Protokollbücher (a továbbiakban: HKR Prot.) 296–318. kötetekben (a továbbiakban: Bd.), illetve az ÖStA Allgemeine Verwaltungssarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv (a továbbiakban: AVA FHKA) Reichsakten (a továbbiakban: RA), Kt. 187A, illetve Hoffinanz Ungarn (a továbbiakban: HFU) Kt. 415., 426., 435., 439., 440., 442., 445., 446., 447., 448., 449., 453., 545., 455., régebbi jelzetén rote Nummer (a továbbiakban: r. N.) 177., 182., 187., 189., 190., 191., 192., 193., 194., 196. irataiban található.

²³ Nevét először Carl von Peez említette egy Johann Rudolf Schmid által 1658-ban készített feljegyzésből kiindulva. Peez: *Die kleineren Angestellten*, 6., 16. – Peter Meienberger számára is ismert volt, ő magyar származásúnak vélte, és szerinte 1651-ben leleplezték a tevékenységét, és kivégezték. Ez azonban az előkerült források tükrében téves állítás. Meienberger: *Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn*, 84–85. 46. jegyz., 86. 52. jegyz. – Hiller István a levelezők második hullámának tagjaként mutatta be. Hiller: *A „Titkos Levelezők”*, 213. – Kerekes Dóra szerint pedig kereskedő volt. Egyik jelentésében valóban kereskedőnek titulálta magát, mikor szokatlan módon egyes szám harmadik személyben írt magáról, de a kontextus alapján egyértelmű, hogy önmagára vonatkoztatja az említetteket, és a levelet is Hans Casparként írta alá. Kerekes: *Kémekek Konstantinápolyban*, 1223. Vö. Hans Caspar Schmidhez. Tata (Buda), 1653. június 3. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 126. Konvolut (a továbbiakban: Konv.). 1. folio (a továbbiakban: fol.) 157–158. Hans Caspar szerepéről Johann Dietz futár halála kapcsán lásd: Szabados: *Habsburg–oszmán kommunikáció*, i. m.; uő.: „...*Inquisitio wider Emericum Balassa in puncto des erschossenen Diezens*” Vizsgálat Balassa Imre ellen a lelőtt Dietz ügyében. *Hadtörténelmi Közlemények*, 129. évf. (2016) 2. sz. 563–566.

tevékenységének rekonstruálásához elegendő forrással rendelkezünk, addig korai életrajzának feltérképezése komoly nehézségekbe ütközik.

A szóban forgó hírszerző hosszú munkássága alatt legalább (!) három nevet használt. A róla szóló jelentésekből tudjuk, hogy Alexander Fischer néven látta meg a napvilágot Bécsben,²⁴ tehát vélhetőleg ez volt az eredeti neve.²⁵ A törökök és erdélyiek körében Hüszejn csauszként ismerték, a Habsburg-udvarral való levelezésekor pedig többnyire a Hans Caspar (ál)nevet használta.²⁶ Azt is megtudhattuk a fentebb említett levélrészletekből, hogy a levelező már 1644-ben tolmácsként szolgált Budán, de személyéről a korábbi időkől is rendelkezünk adatokkal. Saját állítása szerint már Sebastian Lustrier konstantinápolyi rezidenssége idején (1624–1629) is tevékenykedett a Habsburgok szolgálatában, és Lustrier a Portáról való hazatérésekor Budán a császár nevében írt pecsétes levéllel biztosította őt, hogy a továbbiakban is alkalmazni fogják évi 300 forint fizetéssel.²⁷ Mindebből arra is következtethetünk, hogy a szőnyi béketárgyalásoknál (1627) felbukkanó Hüszejn csausz személye mögött is őt kell sejttenünk,²⁸ jóllehet, erre nézve bizonyító erejű forrás egyelőre nem került elő.

Az 1635. esztendőben azonban már minden kétséget kizáróan őt említi Sebesi Boldizsár, Erdély portai követe mint az oszmán fővárosba érkező csauszt, aki a budai pasa erde-

²⁴ A konstantinápolyi nagykövet, Hermann Czernin és Johann Dietz császári futár is említést tettek róla jelentéseikben: „*Es ist alhier ain dollmatsch, Alexander Fischer genandt, von Wien gebürtig...*” Czernin III. Ferdinándhoz. Komárom, 1644. július 11. ÖStA HHStA Türkei I Kt. 117. Konv. 2. fol. 407.; „*Der Herr Vezier schickte [...] zwei Offiziere mich zu begrüßen, [...] und seinen Dragoman Fischer...*” Franz Tischer: *Zweite Gesandtschaftsreise des Grafen Hermann Czernin von Chudenic nach Constantinopel im Jahre 1644.* Neuhaus, 1879. 15.; „*Deß veziers sein capugi bassa [...] hat zween ziaußen bei sich, der eine ist der Hanß Caspar von Tottiß, oder Fischer von Wienn gebürtig...*” Dietz a Haditanácshoz. Komárom, 1644. augusztus 16. ÖStA HHStA Kt. 117. Konv. 2. fol. 461. Szentpáli István is megerősíti az utóbbi információkat, és a csausz török nevét is elárulja: „Megjőve Musztafa aga is Bécsből tegnap Huszain csauszszal, rakodva jövének meg, úgy egyetértnek ezek [ti. a császáriak és a törökök] mintha egyik volnának, úgy egy híron pendülnék.” Szentpáli I. Rákóczi Györgyhez. Buda, 1644. szeptember 9. Beke Antal – Barabás Samu (szerk.): *I. Rákóczy György és a Porta: Levelek és okiratok.* Budapest, 1888. 704. – Czerninről lásd: Spuler: *Die Europäische Diplomatie*, 331., 335.

²⁵ Az Oszmán Birodalom területén szolgáló német anyanyelvű renegátok nem mentek ritkaságszámba a tárgyalt korszakban. Takáts Sándor: *A pribékek.* In: uő: *Rajzok I.*, 319–320.

²⁶ A kém Hans Caspar fedőnéven írt jelentéseit megtévesztésül Tata (Totiß/Dotiß) helységnévvel kezeltte. Olykor előfordult azonban, hogy levelein szerepelt az eredeti és/vagy oszmán neve is. Schmid 1647. őszi budai útjáról készített jelentésében mindhárom név megjelenik, bár fedőneve utólagos betoldásként szerepel: „*Der ofnerische dolmatsch Hussein tschauß, (az oldal szélén: Hans Casper) auch Alexander Vischer genant, welcher für ein spion und gehaimben correspondenten dient und von EKM [Eurer Kaiserlichen Majestät] bestahlung hatt...*” Schmid III. Ferdinándhoz. Bécs, 1647. október 31. ÖStA HHStA Kt. 120. Konv. 1. fol. 96.

²⁷ Hans Caspar Heinrich Schlickhez. Tata (Buda), 1649. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 121 Konv. 2. 336r. Czernin 1644-ben írt jellemzésében is megemlítette a korábbi szolgálatait. Vö. a 24. jegyzet hivatkozásával. Schmid már idézett, 1647-es jelentése alapján is elmondható, hogy voltak korábbi szolgálatai, hiszen császári kinevezést (*Bestallung*) említ. Vö. a 26. jegyzet vonatkozó bejegyzésével. A 31. jegyzet dokumentumának tartalma alapján azonban kiléte nem volt ismert minden Budára küldött diplomata előtt. – Lustrierről lásd: Spuler: *Die Europäische Diplomatie*, 332–333. Schlickről lásd: Fellner, Thomas – Kretschmayr, Heinrich: *Die österreichische Zentralverwaltung.* Bd. 1. Wien, 1907. 287.

²⁸ Szalay László (szerk.) *Galántai gróf Eszterházy Miklós. Magyarország nádora.* 3. köt. (1627–1629) Pest, 1870. 10., 29., 31.; Salamon Ferencz: *Két magyar diplomata a tizenhetedik századból.* Pest, 1867. 23.

lyi politikát érintő szándékáról mesélt neki.²⁹ Mindezekon kívül rendelkezésünkre áll még kettő, a következő évből származó jelentés,³⁰ amelyekből világossá válik, hogy Hans Caspar olykor az erdélyieknek is szívérogatott ki információkat.

Az 1630-as évek vége és az 1640-es évek eleje közötti időszakban egyelőre nem találtam nyomát tevékenységének, de 1642-ben Alexander Greiffenklau, későbbi portai rezidens (1643–1648) a budai újtjáról készített jelentésében említ egy bizonyos renegát tolmácsot a budai pasa környezetében,³¹ akit talán azonosíthatunk vele. Közvetett utalásokat találunk arra, hogy ez a renegát tolmács Wolf Mansfeld győri főkapitánnyal (1633–1638)³² és Esterházy Miklós nádorral (1625–1645) is kapcsolatban állt, az utóbbinál küldöttségben is járt. Egy későbbi jelentése szerint valaki eljuttatta a nádornak írt leveleit I. Rákóczi György erdélyi fejedelemhez (1630–1648), aki megfenyegette, hogy leleplezi, és emiatt majdnem

²⁹ „ezt én az budai német Huzain nevű magyarul tudó csautól értettem igen nagy bizonytalansággal [...], az bibliára esküdt meg, hogy [...] az kit az budai vezérnek küldött, mintha az sárban vetette volna, mert elhídjé nagyságod, hogy nem jóakarattal vagyon nagyságodhoz, hanem Székely Mózes pártja...” Sebesi Boldizsár I. Rákóczi Györgyhez. Konstantinápoly, 1635. október 28. Szilágyi Áron – Szilágyi Sándor (szerk.): *Török-magyarokori Államokmánytár 2. köt.* Pest, 1869. 293–294. Az említettek politikai kontextusáról lásd: Lukinich Imre: *Bethlen István támadása 1636-ban. I–V. Századok*, 44. évf. (1910) 1. sz. 25–40., 2. sz. 98–112., 3. sz. 212–227., 4. sz. 298–314., 6. sz. 477–494.

³⁰ „mely Huszain csausz neű török jött most 4. Maji az német császártól küldött postával...” Sebesi Boldizsár I. Rákóczi Györgyhez. Konstantinápoly, 1636. május 8. *I. Rákóczy György és a porta*, 236.; „úgy hallám egy budai Huszain neű német csausztól, az ki az német postával jött volt be ennekelőtte egy holnappal, azolta mind itt vagyon az budai passa házánál vagyon [...] Ez beszéllé nekem igen nagy titkon és nagy hűtére, hogy [...] a pasának ötezer aranyrúl tött mostani levelében ígéretet az öreg úr [ti. Bethlen István], csak fussa dolgát az császárunknál [ti. IV. Murád szultán-nál]...” Sebesi Boldizsár I. Rákóczi Györgyhez. Konstantinápoly, 1636. június 2. Szilágyi Sándor (szerk.): *Levelek és okiratok I. Rákóczy György. Keleti összekötetései történetéhez.* Budapest, 1883. 377. Schmid az egyik jelentése végén említette is a Johann Dietz futárral küldött budai csauszt – a fenti idézetek alapján nyilvánvalóan Hüszejnről volt szó –, aki megmutatta neki a kajmakám budai pasának írt levelét a futárok közlekedését illetően. Schmid II. Ferdinándhoz. Konstantinápoly, 1636. június 4. ÖStA HHStA Kt. 114. Konv. 2. fol. 14. Az említettek alapján pedig nyilvánvaló, hogy már ekkor is ismerte egymást Dietz és Hans Caspar, tehát érthető a kém intézkedése a futár ingóságosságai kapcsán annak 1651-ben bekövetkezett szerencsétlen halála után. Az esetről: Szabados: *Habsburg–oszmán kommunikáció*, i. m.

³¹ Alexander Greiffenklau III. Ferdinándhoz. Bécs (?), 1642. december 7. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) A 98 Acta Transylvaniaica 10. d. 14/II. fasc. No. 160. fol. 734. Itt szeretném megköszönni Szabó András Péternek, hogy felhívta a figyelmemet a megjelölt forrásra. Greiffenklauról lásd: Spuler: *Die Europäische Diplomatie*, 334.; Cziráki: *Habsburg–oszmán diplomácia, 842–847.*; Kovács Ágnes: *Habsburg–oszmán diplomácia a harmincéves háború utolsó éveiben. Alexander Greiffenklau von Vollrats rezidensi tevékenysége.* In: Bóday Dalma – Vida Bence (szerk.): *Paletta. II. koraújkor-történeti tudományos diákkonferencia. Tanulmánykötet.* Budapest, 2015. 93–111.

³² Egy feltehetően Philipp Mansfeldnek írt levéltöredékben ugyanis utalást tett a címzett egyik rokonára, akivel korábban kapcsolatot tartott. Azok közül, akiknek jelentett, egyedül Philipp Mansfeldnek szolgált Wolf nevű bátyja győri főkapitányként. Hans Caspar Mansfeldhez. Buda (?), 1649. október 7. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 121. Konv. 2. 24v. Wolf Mansfeldre lásd: Pálffy Géza: *Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. (Minta egy készülő főkapitányi archontológia és „életrajzi lexikonból”).* Történelmi Szemle, 39. évf. (1997) 2. sz. 277.

fény derült tevékenységére.³³ Mivel 1642-ben budai német tolmácsként találkozunk vele, valószínű, hogy az 1636 és 1642 közötti időszakot is a hódoltsági központban töltötte. Hermann Czernin, Bécs konstantinápolyi nagykövete 1644-ben róla készített jellemzése alapján elmondható, hogy a tolmács Philipp Mansfeld győri végvidéki főkapitánnyal (1643–1657) is kapcsolatban állt,³⁴ és feltehetően Schmid 1646-ban rá utalt mint Mansfeld embe-
rére, akit viszonylag kevés anyagi ráfordítással lehetne levelezőként tartani.³⁵

Úgy tűnik, hogy Bécsben ekkor kezdték hivatalosan titkos levelezőként alkalmazni a renegát tolmácsot, ami bizonyítja Schmid kulcsszerepét is a hírszerzés megszervezésének terén. Az erdélyi források 1647 elején arról tudósítanak, hogy a renegátot megfosztották tolmácsi tisztségétől,³⁶ de Schmid az év végén tett újabb budai útja során már ismét tolmácsként emlegeti, és részletes jellemzést ad róla: hasznos szolgálatokat tehet kémként, de csak információt kérni érdemes tőle, semmi lényegest nem szabad elmondani neki.³⁷ 1647-től kezdve már rendszeresen találkozunk a jelentéseivel a bécsi levéltári anyagban.

Az időintervallum, amelyet Hans Caspar levelezői tevékenysége lefed (1646–1659), a harmincéves háború lezárása utáni csapatátmozgatók és a törökök, illetve magyarok által vezetett folyamatos portyák miatt igen mozgalmas időszak volt a két birodalom határvidékén, ami erőteljesen igényelte egy hozzá hasonló, nem hivatalos informátor jelenlétét a hódoltsági központban.³⁸ A Habsburg-hírszerzés feltehetően elsősorban a nyelvtudása és foglalkozása miatt³⁹ alkalmazta Hans Caspart, vagis Húszejn csaszt, aki német, oszmán és

³³ A küldetésről lásd: Húszejn budai pasa Esterházy Miklóshoz (regesza Húszejn csasz küldetéséről). Buda, 1645. május 6. Fekete, Ludwig: *Türkische Schriften aus sem Archive des Palatins Nikolaus Esterházy*. Budapest, 1932. 452. Nr. 85. Elképzelhető, hogy Húszejn 1645-ben kétszer is járt Esterházynál, mert a nádor egy 1645. júniusi levelének tartalmából szintén egy magyarul is tudó csasz látogatására következtethetünk, aki I. Rákóczi Györgyről is osztott meg információkat. „Im teörök czausis erkezek hozam, ir az vezer, bekeseget emlegetnek s mongia, hofi kemen paranczolatia erkezet Rakoczinak az Portarol.” Esterházy Miklós Nádasdy Ferenchez. Höflány (Höflein) 1645. június 18. ÖStA HHStA Ungarische Akten, Allgemeine Akten Kt. 175. 1644–1647. fol. 176. Valószínű, hogy erre az időszakra utal a kém a leleplezés kapcsán is, mert Deli Húszejn pasát említi a levélben. Hans Caspar Lobkowitzhoz. Tata (Buda), 1647. október 3. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 120. Konv. 1. fol. 101. – Lobkowitzról lásd: Stefan Siemel: *Die Geheime Konferenz unter Kaiser Leopold I. Personelle Strukturen und Methoden zur politischen Entscheidungsfindung am Wiener Hof*. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien, 2001. 91–93.; Deli Húszejnről: Gévay Antal: *A budai pasák*. Bécs, 1841. 36. A nádornak minden bizonnyal voltak bizalmi emberei Budán, 1642-ben például egy Iszmil csasz nevű illetőt említ az Izdenczy Andrásnak szóló instrukciójában. Majláth Béla: *Az 1642-ik évi szőnyi békekötés története*. Budapest, 1885. 25., 149–151.

³⁴ Vö. a 24. jegyzet vonatkozó jelzetével.

³⁵ Schmid a Haditanácshoz a budai levelezés megrendeléséről. 1646. június 27. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 296. (1646) Exp. fol. 247v.

³⁶ „Itt kegyelmes uram vizsont Ali csasz az tolmács, levonván az német Huszain csaszról...” Kőrössy István I. Rákóczi Györgyhez. Buda, 1647. február 26. I. Rákóczi György és a Porta, 895–896.

³⁷ Vö. a 26. jegyzet jelzetével. Itt szükséges megjegyezni, hogy Hans Caspar a jelentései alapján számos személlyel kapcsolatban állt, kapcsolati hálójának bemutatása azonban terjedelmi okokból itt nem lehetséges.

³⁸ A kérdéses időszak körülményeiről, a hódoltság és hódoltsági peremvidék fogalmáról és a politikai helyzetről bőszeges szakirodalmi hivatkozással és egy konkrét példa elemzésével lásd: Szabados: *Habsburg–oszmán kommunikáció*, i. m.; uő: „...Inquisitio wider Emericum Balassa, 559–573.

³⁹ A korszakban előszeretettel szerveztek be tolmácsokat hírszerzőnek. Munkaköréből adódóan feltehetően nem csak a Habsburgoknak szolgáltattak ki információkat, ugyanis hozzá hasonló ügynö-

magyar nyelvtudása révén Budán és a végvidéken hozzá tudott férni a Haditanács számára lényeges információkhoz.⁴⁰

A levelező működése az említett időintervallumon belül egyértelműen az 1650 és 1653 közötti időszakban mutatkozik a legtermékenyebbnek, ami gyakorlatilag Kara Murád pasa helytartóságának (1650. augusztus 6. – 1653. szeptember 9.)⁴¹ ideje volt. Ez idő alatt járt Murád pasa küldöttjeként Bécsben és Győrben is.⁴²

Szintén ebből az időszakból maradtak fenn megbízhatóságával kapcsolatos dokumentumok is. Több alkalommal is nehezményezte patrónusai bizalmatlanságát,⁴³ és alkalmazója, Schmid maga is köpönyegforgatónak titulálta az 1650. évi nagykövetsége alatt, a budai pasánál zajló magánaudienciáról pedig egyszerűen kizárta a renegátot.⁴⁴ Ez feltehetően az erdélyiek részére való információszivárogtatással volt kapcsolatban, és óvintézkedésnek szánták.

kök esetében gyakori volt a kettős – ez esetben hármas – ügynöki funkció. Szakály: *Egy hódoltsági parasztpolgár*, 255–290.; Ács Pál: *Bécsi és magyar renegátok mint szultáni tolmácsok: Mahmud és Murád*. In: Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György (szerk.): *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Budapest, 2002. 15–27.

⁴⁰ A Habsburgok a portai tolmácsuk (Panajótisz Nikúsziosz/Panajoti) bizalmas információit is rendszeresen hasznosították, az újabb kutatások azonban róla is kiderítették, hogy az erdélyi hírszerzésbe is beszervezték. Panajoti munkásságáról: Hering, Gunnar: *Panagiutis Nikusios als Drago-man der kaiserlichen Gesandtschaft in Konstantinopel*. In: *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik*. Bd. 44. (1994), 143–178.; Erdélyi kapcsolatairól: Kármán Gábor: *Egy közép-európai odüsszeia a 17. században. Harsányi Nagy Jakab élete*. Budapest, 2013. 75., 102., 111. A tolmácsok szerepéről és jelentőségéről lásd: Török: *A Habsburgok első sztambuli rezidense I.*, 420., 423–425.; Ács: *Bécsi és magyar renegátok*, 16.; Ágoston: *Birodalom és információ*, 48–54.

⁴¹ Gévay: *A budai pasák*, 40.

⁴² 1650-ben még az előző pasa, Szijávus helytartósága idején is járt Bécsben. Hans Caspar (Alexander Fischer) D’Asquierhez. Schwechat, 1650. június 8. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 122. Konv. 1. fol. 249.; Gévay: *A budai pasák*, 39–40.; Az Udvari Haditanács Hüszejn budai török csasz és kísérete ellátásáról. 1650. június 8. ÖStA AVA FHKA HFU Kt. 426. (r. Nr. 182.) fol. 18–19. Hüszejn 1652 nyarán Bécsben járt, majd decemberben Győrben. Hüszejn csasz által benyújtott panaszok. 1652. július. HKR Prot. Bd. 303. (1652) Exp. fol. 363v Nr. 27.; Philipp Mansfeld a Haditanácshoz. Győr, 1652. december 30. ÖStA FHKA HFU Kt. 440. (r. Nr. 190.) fol. 136, 143. Hüszejn az útján szerzett információiról feltehetően beszámolt a pasának is, hiszen szultáni alattvalóként ez kötelessége volt, és az erdélyi források is megerősítik a Bécsben járó csaszok hírszerző tevékenységét. Vö. Szilágyi Sándor (szerk.): *Erdély és az Északkeleti háború. I. Levelek és okiratok*. Budapest, 1890. 154.; Zülfikár aga II. Rákóczi Györgynek. Konstantinápoly, 1650. jún. 26.; Ács: *Bécsi és magyar renegátok*, 18–19. Ennek az Udvarnál is tudatában lehetnek, amit egy bécsi török követség kapcsán ránk maradt haditanácsi iktatókönyvi bejegyzés is bizonyít: a Haditanács Kuefsteinnek a Bécsben lévő törökök mozgásának korlátozásáról. 1651. január 26. ÖStA HKR Prot. Bd. 304. 1651. Reg. fol. 5r Nr. 41. Úgy tűnik, Mansfeld is tisztaban volt a kockázattal a kém 1652. decemberi győri látogatásakor, mert három napig lefogta a tolmácsot. Natal futár szerint Hüszejn panaszkodott is emiatt a pasának, aki pedig ezért feltartotta a futárt. Schmid közli Natal futár levelének tartalmát a Haditanáccsal. 1653. január 11. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 307. (1653–1654) Exp. 1653. fol. 18r Nr. 29.

⁴³ Hans Caspar Johann Christoph Puchheimhez. Tata (Buda), 1651. augusztus 19. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 124. Konv. 1. fol. 141.; Hans Caspar Schmidhez. Tata (Buda), 1651. október 4. Uo. fol. 185. Puchheim 1639 és 1651 között komáromi főkapitány, azt követően pedig a Haditanács alelnöke volt, és rokona, Adolph Ehrenreich Puechheim vette át Komárom irányítását, akinek szintén jelentett a kém. Pálffy: *Kerületi és végvidéki főkapitányok*, 284.

⁴⁴ Schmid III. ferdinándhoz. Buda, 1650. november 27. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 123. fol. 101.

Részben Erdélyhez köthető – és egyúttal a kém nyelvi hiányosságairól is árulkodó adatok –, hogy Hans Caspar több alkalommal is kérte: mindig küldjenek neki német fordítást a pasának szóló latin nyelvű levelekhez, különben az óbudai pap segítségét kell igénybe vennie, ami a közlendő információk szempontjából nem előnyös.⁴⁵ A bizalmatlanság ellenére a renegát kapott megbízatásokat is, hiszen Johann Dietz császári futár sajnálatos halálesetének kapcsán is informálódásra utasították,⁴⁶ továbbá a tervezett portyákról,⁴⁷ a budai pasa elleni lázadásról⁴⁸ és a vezekényi csatáról (1652. augusztus 26.) is jelentett,⁴⁹ valamint Schmid titkárnak, Dr. Metzgernek is fontos adatokat szolgáltatott ki a török várak katonai állományáról a diplomata 1652. októberi budai küldetésekor.⁵⁰

Szintén ebből az időszakból származik II. Rákóczi György erdélyi fejedelem (1648–1660) által a budai pasának írt két levél általa készített másolata.⁵¹ Feltehetően az említettekben keresendő az egyik ok, amiért a fejedelem olykor inkább oszmán nyelvű levelet kül-

⁴⁵ Hans Caspar jelentése D'Asquierhez (?). Buda (?), 1649. június 13. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 121. Konv. 1. fol. 133–134. A Haditanácsnál opiniót is írtak a jelentés kapcsán, miszerint valóban tanácsos német fordítást küldeni, mert a prédikátor, akivel fordíttatnak, Rákóczi híve. *Opinio* a budai titkos levelező június 13-i jelentésében található kérésről. Uo. fol. 80. Egy alkalommal a pap például véletlenül Hans Casparnak adta át az erdélyi fejedelem levelét. Hans Caspar jelentése Schmidhez. Tata (Buda), 1651. október 4. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 124 Konv. 1. fol. 185. Még 1653-ban is parancsot adott a császár német fordítás küldésére. III. Ferdinánd a hátrahagyott Haditanácshoz. 1653. május. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 307. (1653–1654) Exp. 1653. fol. 333r Nr. 1.

⁴⁶ Ez a szál végül nem vezetett eredményhez. Az ügy kivizsgálásáról lásd: Szabados: „...*Inquisitio wider Emericum Balassa*, 565–573.

⁴⁷ 1652-ben hírt adott az esztergomiak portyázási terveiről, amit más források nem erősítettek meg. Ennek ellenére döntés született arról, hogy értesíteni kell az esetlegesen érintett várkapitányokat. *Opinio* Hans Caspar 1652. jan. 21-i jelentéséről. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 125. Konv. 1. fol. 63.

⁴⁸ A lázadás Haszán pasa 1652-es határ menti küldetése miatt tört ki, amiről március 29-én tudósított a kém. Szabados: *Habsburg–oszmán kommunikáció*, i. m. Érsekújvárra is eljutott a támadás híre. Nem tudni, vajon Hans Caspar volt-e az információforrás, de elképzelhető, mert az eset Serényi Pál szerint március 22-én történt, és a hír már hamarabb eljuthatott volna hozzájuk, ha nem a kémről származik. Ezt erősíti az is, hogy Serényi további, Hans Caspar jelentésével egyező információkat is említ. Serényi Pál Forgách Ádámhoz. Újvár, 1652. március 30. MNL OL P 1888 3. tétel Nr. 112. fol. 160–161.

⁴⁹ A jelentésre való utalás csupán a Haditanács iktatókönyveiben maradt ránk. Hans Caspar jelentése a vezekényi csatáról. 1652. szeptember. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 303. Exp. 1652. fol. 275v. Nr. 77. Ugyanezt az információt erősíti meg Szelepcsényi György kancellár Lippay Györgynek szóló levele is. Prága, 1652. szeptember 18. Primási Levéltár. Acta Radicalia. Classis X. Nr. 196. pag. 38–39. (Mikrofilmen: MNL OL X 725 2652. doboz) A Haditanács iktatókönyveiben, a HHStA Turcica fondjában, a Primási Levéltárban és a korabeli hetilapokban több, eddig a történészek figyelmét elkerülő információ is fennmaradt, amelyek további vizsgálatokat igényelnek a csata és annak utóélete kapcsán.

⁵⁰ Johann Metzger III. Ferdinándhoz. Bécs, 1652. október 23. ÖStA HHStA Türkei I. Kt 125 Konv. 3. fol. 97–98. Meztgerrel: Meienberger: *Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn*, 132.

⁵¹ A másolásról: Hans Caspar Schmidhez. Tata (Buda), 1653. június 4. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 126. Konv. 1. fol. 157.; Hans Caspar Schmidhez. Tata (Buda), 1653. június 18. Uo.: fol. 176. A lemásolt levelek: II. Rákóczi György Kara Murád pasához. Radnót, 1653. május 23. Uo.: fol. 153.; II. Rákóczi György Kara Murád pasához. Földvár, 1653. május 30. Uo.: fol. 185. A pasa 1653-ban feltehetően azért hunyt szemet a levelek kijuttatása fölött, mert a kém állítása szerint nem értett egyet Rákóczi terveivel.

dött a pasának, mert így kikerülhetette a tolmács személyét, amire panaszkodott is a kém.⁵² Murád pasa 1653. június 27-én nevezte ki Hüszejnt a budai főtölmácsi posztra, amiről az utóbbi II. Rákóczi Györgyhöz 1654-ben írt levelében is látható.⁵³ Úgy tűnik, Murád ideje alatt jól ment a sora Hans Caspar-Hüszejnnek, a fordulatot a pasa távozása hozta el, mert utóda, Szári Kenán pasa (1653. szeptember 9 – 1655. szeptember 22.)⁵⁴ már kevésbé fogadta kegyeibe a renegátot.⁵⁵

Az 1655. év mélypontnak számított a Budán folyó hírszerzés és a hódoltsági központon keresztül bonyolított titkos levelezés történetében.⁵⁶ A válság részletes vizsgálata – főleg a rendszer működésére/működtetésére gyakorolt hatása tekintetében – további kutatások feladata lesz. Hüszejn tolmács 1655-ben is felbukkan az erdélyi forrásokban, Sebesi Boldizsár követ említi a budai küldetéséről szóló áprilisi jelentésében.⁵⁷

Majd Hans Caspar 1656-ban ismét jelenteni kezdett Bécsnek, de összesen két tudósítása maradt fenn ebből az évből. Ekkor már lényegesen kevesebb hatékonyságot mutatott, mint korábban, és patrónusai ekkor ismét bizalmatlanok voltak vele szemben, ami az eddigi ismeretében minden bizonnyal nem volt alaptalan.⁵⁸ A kém II. Rákóczi György 1657. évi lengyelországi hadjárata alatt még Budán tartózkodott, mivel további jelentéseket kér-

⁵² Hans Caspar J. Ch. Puchheimhez. Tata (Buda), 1651. március 30. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 123. Konv. 2. fol. 130. Állítása szerint az erdélyiek Ali csaszon keresztül kommunikáltak a pasával. Hans Caspar Schmidhez. Buda (?), 1651. október 4. Uo. Kt. 124. Konv. 1. fol. 185.

⁵³ Főtölmácsi kinevezéséről: Hans Caspar A. E. Puchheimhez. Tata (Buda), 1653. július 4. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 126. Konv. 2. fol. 22.; Hans Caspar Schmidhez. Tata (Buda), 1653. július 27. Uo.: fol. 20. A Rákóczinak írt levelében utalt rá a főtölmács, hogy a fejedelem pénzt küldött neki, amit igyekszik megszolgálni. Hüszejn csasz II. Rákóczi Györgyhöz. Buda, 1654. július 29. Szilágyi Sándor: *Erdély és az északkeleti háború I.*, 357–358.

⁵⁴ Gévy: *A budai pasák*, 41.

⁵⁵ A kémjelentések alapján többször is megfenyegette őt a pasa, ami miatt eleinte ott is akarta hagyni a munkáját. Hans Caspar jelentése A. E. Puchheimhez. Buda, 1654. január 11. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 126. Konv. 3. fol. 2–4.

⁵⁶ Az óbudai bíróról kiderült, hogy nem csupán hivatalos leveleket továbbított, emiatt elfogták, és csak nagy összeg fejében válthatta meg magát. Hans Caspar a hódoltsági parasztok megbízhatatlanságáról is panaszkodott levelében. Hans Caspar Schmidhez. Buda (?), 1655. január 27. ÖStA HHStA Kt. 127. Konv. 2. fol. 26. Az óbudai levező lemondásának hírét Simon Reniger konstantinápolyi követ is megerősíti. Reniger III. Ferdinándhoz. Konstantinápoly, 1655. március 3. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 127. Konv. 2. fol. 110. – Renigerről lásd: Veltzé, Alois (Hrsg.): *Die Hauptreligion des kaiserlichen Residenten in Constantinopel Simon Reniger von Reningen, 1649–1666*. Wien, 1900.; Cziráki: *Habsburg–Oszmán diplomácia, 852–871*. – Annak ellenére, hogy biztatták a kémet, 1655 februárja után nem maradt fenn több jelentése. Haditanács A. E. Puchheimnek Hans Caspar biztatásáról. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 312. (1655) Reg. fol. 122v Nr. 126.

⁵⁷ Szilágyi Sándor (szerk.): *Okmánytár II. Rákóczy György diplomáciai összeköttetéseihez*. Monumenta Historiae Hungarica. Diplomataria. XXIII. 171. Nr. XCIX. 1655. ápr. 10. Sebesi Ferenc naplójából.

⁵⁸ Hans Caspar J. Ch. Puchheimhez. Buda (?), 1656. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 128. Konv. 1. fol. 83–84.; Hans Caspar Schmidhez (?). Nándorfehérvár, 1656. augusztus 2. Uo.: Konv. 2. fol. 36. „Durch einen tauglichen Hungarischen officier nacher Ofen zu schicken und zu penetriern, waß aigentlich der Sübenbürgische gesandte zu negociern habe, weillen sich auf den Hanß Caspar nichts zuverlassen...” A Haditanács Mansfeldhez írt levelének kivonata 1656-ban. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 314. (1656) Reg. fol. 174r. Nr. 88. Leckler futár jelentésében említést tett egy budai levelezőről, aki pénzt kért, és ígérte: tovább fog szolgálni. Feltehetően Hans Caspar volt az illető. Leckler a Haditanácshoz. 1656. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 128. Konv. 2. fol. 156–157.

tek tőle; egy jelentéskivonata ránk is maradt, és Schmidtől utasítást kapott további, Erdélyről szóló információk gyűjtésére is.⁵⁹

Dr. Metzger Gürdzsü Kenán budai pasánál (1655. szeptember 22. – 1656. május 2. és 1656. november 20. – 1658. november 10.)⁶⁰ tett látogatásáról szóló jelentése alapján 1658-ban még mindig Budán találjuk a renegátot. Hüszejn csasz ekkor gyakorlatilag megszarolta a Budára küldött Metzger, mondván, hogy azért nem jelent, mert nem fizetik meg, és nyilvánvalóan túlzó állítása szerint Rákóczi 1000 tallért ígért neki, de ő azt nem akarta elfogadni.⁶¹ A renegát valószínűleg magasabb fizetést akart kicsikarni, és az információ inkább Hans Caspar Rákóczival (is) fenntartott kapcsolatát illetően szolgál adalékkal.

Hüszejn ezt követően feltehetően Gürdzsü Kenán pasával Temesvárra vonult, mert Wachin tolmács jelentésében említi, hogy a budai pasa a fogadására elé küldte a renegátot. Wachin tudósítása szerint Budán ekkor másik titkos levelező működött, tehát a hódoltsági központ nem maradt beépített ember nélkül Hüszejn távoztával sem.⁶² Barcsay Ákos II. Rákóczi Györgyhöz 1658. szeptemberében írt levele alapján viszont a tolmács – feltehetőleg alkalmazkodva az új körülményekhez – valóban eladta magát az erdélyieknek (is), mert a törökök által fejedelemmé kinevezett Barcsay 50 aranyat adott neki, és feleskette Rákóczi hűségére.⁶³

⁵⁹ Haditanács Hofmannhoz Hans Caspartól való információgyűjtésre. 1657. január 13. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 317. (1657) Reg. fol. 7v–8r Nr. 36.; Haditanács A. E. Puchhheimhez Hans Caspar további alkalmazásáról. 1657. március 7. Uo.: fol. 110r Nr. 52. – A bejegyzések alapján Rákóczi ügyében jelentett is, amit továbbítottak a magyar politikai elit tagjainak, és jutalmat is megítéltek számára. Hátrahagyott Titkos és Deputált Tanácsosok a Haditanácshoz Hans Caspar jelentéséről. 1657. november 17. Uo.: Bd. 316. (1657) Exp. fol. 714v–716r Nr. 17. – Rendelkezünk egy ritka haditanácsi iktatókönyvi bejegyzéssel, amelyből a kémnek szóló konkrét utasításokat is megtudhatjuk. Hátrahagyott Tanácsosok a Haditanácshoz Schmid Hans Casparnak írt, II. Rákóczi Györggyel kapcsolatos nyomozási parancsáról. 1657. december 12. Uo.: fol. 739v Nr. 97. Sajnos a jelentések nem maradtak fenn.

⁶⁰ Gévay: *A budai pasák*, 41–42.

⁶¹ Metzger jelentése a budai látogatásáról. Schackhalos (Szakálás?) 1658. július 16. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 130. Konv. 2. fol. 28., 38. Jelentései között 1658. februári keltezéssel található egy újabb, Erdélyhez köthető, Majtényi András tolmács által írt levél másolata, ami indikátora lehetett Gürdzsü Kenán pasa Rákóczi-ellenességének. Majtényi András erdélyi rendekhez szóló levelének másolata. Buda, 1658. február 27. Uo.: Kt. 129. fol. 206.

⁶² Wachin jelentése Lobkowitznak. Keszegfalva, 1658. szeptember 5. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 130. Konv. 2. fol. 126–127. Wachinról lásd: Kerekes: *A császári tolmácsok*, 1198–1199., 1200., 1219–1220. Az 1658-as év eseményeiről lásd: Szilágyi Sándor (szerk.): *Erdély és az északkeleti háború. Levelek és kéziratok*. II. köt. 1891. 473–478.; B. Szabó János: *II. Rákóczi György 1658. évi török háborúja*. Hadtörténelmi Közlemények, 114. évf. (2001) 2–3. sz. 231–278.; Papp Sándor: *Három török dokumentum Barcsai Ákos erdélyi fejedelem hatalomra kerüléséről*. In: Szegfű László (szerk.): *Acta Academicae Paedagogicae Szegediensis. Sectio Humana Szeged*, 1989–1990. 21–31.; uő.: *II. Rákóczi György és a Porta*. In: Kármán Gábor – Szabó András Péter (szerk.): Szerencsének elegyes forgása. II. Rákóczi György és kora. Budapest, 2009. 162–169. Budán feltehetően folyamatosan és párhuzamosan több, egymásról nem tudó levelező működött. Vö. Schmid jelentése az Udvari Kamarához. Bécs (?), 1646 (?). ÖStA AVA FHK RA Kt. 186. fol. 266. A dokumentumra már Takáts Sándor is felhívta a figyelmet. Takáts: *Kalauzok és kémek*, 167–168. Hogy a dolgozat elején is jeleztem, a hírszerző és a levelező (levéltovábbító) fogalma nem biztos, hogy minden esetben fedte egymást.

⁶³ Barcsay Ákos II. Rákóczi Györgyhöz. Déva, 1658. szeptember 28. Szilágyi: *Erdély és az északkeleti háború II.*, 517.

1659-ből Temesvárról maradt ránk Hans Caspar utolsó levele is, amit Michael de Paulo futárnak címezett, és amelyben további szolgálatait ajánlja feletteseinek.⁶⁴ Ezt követően eltűnik a szemünk elől a renegát tolmács, sorsának további alakulásáról ez idáig nincsenek adataim. Elképzelhető, hogy az ekkor már feltehetően idős Hans Caspar-Hüszejn távozott az élők sorából.

A bizonyíthatóan három részre kémkedő renegát tolmács az erősen megkérdőjelezhető hűsége ellenére is igen fontos kontrollforrásnak számított a Portáról érkező hivatalos források tekintetében, de az eltussolt információk esetében is nagy hasznát vették.⁶⁵

Hans Caspar helye a titkos levelezők sorában

A „Titkos Levelezők” rendszerének jellemzőit legújabbban Kerekes Dóra mutatta be, mintegy tipologizálva a levelezők ismérveit. Mivel vizsgálatait alapvetően a 17. század második felére nézve végezte,⁶⁶ Hiller István jellemzését is alapul vehetjük, aki a kezdeti levelezők tevékenységét elemezte. Kerekes Dóra arra kereste a választ tanulmányában, vajon titkos-szolgáltatnak tekinthető-e a „Titkos Levelezők” rendszere, és az általa lefektetett kritériumoknak való megfelelés alapján titkosszolgáltatnak minősítette azt.⁶⁷ Az alábbiakban a két említett kutató által felvázolt jellemzők alapján keresem a választ arra, vajon Hans Caspar mennyiben illett bele az általuk felvázolt titkosügynök-képbe.

Az eddigi szakirodalom alapján a „Titkos Levelezők”-kel beszerzési nyilatkozatot íratnak alá, amelyben vállalták kötelezettségeiket az ígért fizetés fejében.⁶⁸ Hans Caspar esetében eddig ilyen típusú dokumentum nem került elő.⁶⁹

Az első levelezőkről tudjuk, hogy többnyire orvosok vagy kereskedők közül kerültek ki, akiket nyilván a jó kapcsolati hálójuk és műveltségük miatt választottak ki a munkára, mivel az előbbi a legfontosabb kritériumnak számított, az utóbbi inkább előnyt jelentett.⁷⁰ A szóban forgó budai renegát feltehetően nem rendelkezett az említett kritériumokkal, de mint már láttuk, munkaköréből adódóan hozzá tudott férni igen bizalmas információkhoz. Jó példa erre, amikor 1651 őszén Murád budai pasának a Wenzel Eusebius Lobkowitz haditanácsai elnök (1650–1665) levelére adott, zárt körben elhangzott reakcióját ismertette, hoz-

⁶⁴ Hüszejn csasz Michael de Paulohoz. Temesvár, 1659. január/február. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 131. Konv. 1. fol. 24–25. Biztosan az év első hónapjainak egyikéből való a levél, mert a tolmács kitért benne az új esztendőre.

⁶⁵ Erre remek példát szolgáltatnak a Johannes Dietz halála körüli események. Szabados: *Habsburg–oszmán kommunikáció*, i. m. 1654-ben pedig egy pasa által feltört Reniger-jelentést másolt le és küldött tovább. Hans Caspar másolata Reniger 1653. december 25-i jelentéséről. Uo.: Kt. 126. Konv. 3. fol. 34–36.

⁶⁶ Kerekes Dóra a Keleti Kereskedelmi Társaság szerepét is vizsgálta a Habsburg-hírszerzés kapcsán. Kerekes: *A Keleti Kereskedelmi Társaság*, 291–301.

⁶⁷ Kerekes: *Titkosszolgálat volt-e*, 105–106., 127–128.

⁶⁸ Hiller: *A „Titkos Levelezők”*, 210–211.

⁶⁹ Megmaradt két fizetési átvételi elismervénye, illetve a neki küldött pénzekről szóló feljegyzések. Hans Caspar átvételi elismervénye 20 dukátról. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 126. Konv. 2. fol. 120–121. Hans Caspar átvételi elismervénye 50 birodalmi tallérról. Buda, 1654. június 29. ÖStA AVA FHKA HFU Kt. 449. (r. Nr. 194.) fol. 50. Schmid szerint azonban rendelkezett ún. *Bestallunggal*: 26. jegyzet.

⁷⁰ Hiller: *A titkos levelezők*, 211 – 212.; Kerekes: *Titkosszolgálat volt-e*, 113.

zátéve, hogy ezt a rendkívül szűk körben elhangzott információt különösen bizalmasan kezeljék.⁷¹

A munkakör betöltése szempontjából szintén előnyt jelenthetett, ha korábban egy családtagja már levelező volt.⁷² Hans Caspar esetében ez feltehetően nem így volt, arra viszont találunk utalást, hogy fiát már alkalmazták levélszállításra.⁷³

Fontos szempont volt a levelezők beszerzésekor, hogy az illető keresztény vallású legyen, mert ez egyfajta lojalitást biztosított az Oszmán Birodalmon belüli munkálkodásához.⁷⁴ Budai kémünk azonban muszlim hitre tért renegátként szultáni alattvaló volt, és annak ellenére, hogy jelentéseiben folyamatosan hangoztatta keresztény kötődését,⁷⁵ amint láttuk, felettesei nem bíztak benne teljes mértékben. Annak kimutatása, hogy hírei mennyire voltak megbízhatók vagy esetleg a mindenkori pasa által irányítottak,⁷⁶ jövőbeni kutatások feladata lesz a magyarországi levéltárakban fellelhető, portyákról szóló források segítségével.

Kerekes Dóra a sokágú nyelvtudást és a klasszikus latin műveltséget is az általa vizsgált levelezők jellemzőiként tünteti fel, amihez elemzett jelentések alapján imponáló földrajzi-történelmi, illetve olykor nyelvészeti tudás is párosult. Ehhez kapcsolódóan pedig a kémek jogi ismeretekkel is rendelkeztek, jártasak voltak a muzulmán vallásjogban, és képesek voltak elemző módon összevetni az eltérő kultúra, illetve jogrend jellemzőit a sajátjukkal.⁷⁷ Hans Casparról kijelenthetjük, hogy nem rendelkezett klasszikus műveltséggel, földrajzi tudása is kimerült a hódoltság területének ismeretében, csupán néhány alkalommal említ más helyszíneket a kandiai háború (1645–1669) kapcsán, azonban magyarázatokat sem fűz hozzá, inkább csak a Portáról érkező török futárok információit továbbította.⁷⁸ Magyarázatokat inkább csak az oszmán tisztségek elnevezéseivel fűzött, igyekezett a Habsburg igaz-

⁷¹ A levél valamilyen okból csak majdnem két hónappal a keltezése után érkezett Bécsbe, ezért is kerülhetett az 1652. év anyagait tartalmazó 125. dobozba. Hans Caspar J. Ch. Puchheimhez. Tata (Buda), 1651. december 12. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 125. Konv. 1. fol. 60–61.

⁷² Kerekes: *Titkosszolgálat volt-e*, 108–109.

⁷³ A renegátnak két fia volt. Hans Caspar Schmidhez. 1653. június 4. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 126. Konv. 1. fol. 157. Egyik fiát szintén Alexandernek (vagy Sikendernek) hívták. Hans Caspar J. Ch. Puchheimhez. Buda (?), 1656. Uo.: Kt. 128. Konv. 1. fol. 83. Az egyik fia 1659-ben halt meg, amit az utolsó ránk maradt jelentéséből tudunk. Hüszejn csasz Michael de Paulohoz. Temesvár, 1659. január (?). Uo.: Kt. 131. Konv. 1. fol. 24–25. A fia szolgálatáról, hogy a fiával küldenek Hans Casparnak 12 tallért, lásd: Haditanács A. E. Puchheimhez. 1655. június 23. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 312. (1655) Reg. fol. 122v. Nr. 126.

⁷⁴ Kerekes: *Titkosszolgálat volt-e*, 109.

⁷⁵ A már fentebb idézett erdélyi követjelentésben is az áll, hogy Hüszejn csasz a Bibliára esküdött a követnek. Vö. a 24. jegyzet idézetével. Czernin is a katolikus meggyőződését említi, amikor a császár figyelmébe ajánlja őt. Lásd: a 26. jegyzet vonatkozó hivatkozása. Fennmaradt egy jelentéstörredék is, amiben ő maga hangoztatja a kereszténységhez való hűségét. Lásd: a 32. jegyzet jelzete.

⁷⁶ A dezinformálás is gyakori volt a korszakban. Ágoston: *Birodalom és információ*, 44.

⁷⁷ Kerekes: *Titkosszolgálat volt-e*, 109–113.

⁷⁸ 1647-ben egy kapudzszi basi által hozott információkat továbbított a kandiai háború állásáról. Hans Caspar Mansfeldhez. Tata (Buda), 1647. január 12. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. Konv. 1. fol. 44–45. 1651 őszén Köszem valide és a janicsárok eljáróinak brutális kivégzéséről egy csasztól szerzett tudomást. Hans Caspar J. Ch. Puchheimhez. Tata (Buda), 1651. október 27.; Uo.: Kt. 124. Konv. 1. fol. 233–235. Vö. Simon Reniger III. Ferdinánhoz. Konstantinápoly, 1651. augusztus 25., szeptember 11. Uo.: fol. 82–82., fol. 100–102.

gatási rendszernek megfelelő kifejezést találni rájuk.⁷⁹ A fent említett műveltségi jellemzők inkább a 17. század végének Konstantinápolyban maradt – kvázi rezidensi szerepben lévő – levelezőinek ismérvei voltak.

Hiller István szerint elsősorban a pénz motiválta a levelezőket; ezt a képet Kerekes Dóra némileg árnyalta, amikor a keresztény meggyőződést, illetve a karrierépítést is előtérbe helyezte velük kapcsolatban.⁸⁰ Ugyanakkor Hans Caspar-Hüszejn esetében inkább az előbbi motiváció látszik körvonalazódni, mindazonáltal tevékenységének finanszírozási módja további vizsgálatokat igényel.

A hírszerzők fontos ismérvei közé tartozott, hogy jelentéseiket többnyire nem írták alá, és fedőnevet is csak ritkán használtak.⁸¹ Hans Caspar jelentései azonban keltezettek, és aláírás is szerepel rajtuk, ráadásul levelein mindhárom neve előfordul aláírásként,⁸² ami könnyen beazonosíthatóvá tette őt, főleg, ha tolmácsi munkakörét és jellegzetes írásképét is figyelembe vesszük. A használatban lévő sifírkódot nem osztották meg vele, egyik jelentésében ugyanis egy hozzákerült sifírozott levélrészleten lévő kódokat „csodabetűknek” (*wunderbarlihe puhstaben*) nevezte.⁸³ Az említett furcsaságok magyarázatául szolgálhat egyrészt, hogy valószínűleg még nagyobb gyanút keltett volna mindenkori budai felettesében, ha sifírozott iratot találunk nála. Másrészt feltehetően nyílt titok lehetett kémtevékenysége, és gyakorlatilag minden fél hasznot húzhatott információiból, ezért aztán senkinek sem állt érdekében eltávolítani őt, eltekintve egy-egy frissen érkezett pasától, aki feltehetően kevésbé volt jártas a határ menti diplomáciai rendszerben.⁸⁴

Hans Caspar tehát nem feltétlenül illeszthető bele Hiller István jellemzésébe és a Kerekes Dóra által készített tipológiába, amelyek a rendszer elindításakor szervezett, illetve a 17. század végén Konstantinápolyban működő, gyakorlatilag a rezidenst titokban helyettesítő levelezőket jellemezte.

Összegzés

A fentiekből látható, hogy az Udvari Haditanács a 17. század közepén igen nagy gondot fordított a hódoltsági területeken zajló naprakész hírszerzésre, mivel a bécsi vezetésnek szűksége volt arra, hogy a lehetőségeihez mérten friss értesülésekhez jusson.

A Budáról szerzett információk adott esetben kiegészíthették a Portáról érkező híreket, hiszen a budai pasa olykor nem sietett továbbküldeni sem a Portáról érkező futárokat, sem a Habsburgokat is érintő fontosabb híreket. Úgy tűnik, az 1648–1663 közötti, meglehető-

⁷⁹ Egy 1647-es levélben például a pasa kihágóját „Hofmeister”-nek nevezi. Hans Caspar Lobkowitz-hoz. Tata (Buda), 1647. október 3. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 120. Konv. 1. fol. 99–100.

⁸⁰ Hiller: *A „Titkos Levelezők”*, 213.; Kerekes: *Titkosszolgálat volt-e*, 114–117.

⁸¹ Hiller: *A „Titkos Levelezők”*, 211.

⁸² A már említett átvételi elismervényen ráadásul oszmán aláírás található. Lásd: a 69. jegyzet első jelzete.

⁸³ Hans Caspar A. E. Puchheimhez. Tata (Buda), 1653. október 17. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 126. Konv. 2. fol. 66. Mivel Hans Caspar megfejtést kért az íráshoz, elképzelhető, hogy a törökök ezen a módon szerették volna kicsalni a sifírkódot a Habsburgoktól, de úgy tűnik, a kísérlet nem járt sikerrel.

⁸⁴ A jelentésekben megbúvó fél mondanyi utalásokból látszik, hogy Hans Caspar felettese, Schmid meglehetősen jó kapcsolatot ápolt mind a portai, mind a budai oszmán politikai elittel. Amikor Murád pasa távoztával Szári Kenán lett az új helytartó, akkor annak kihágója vizsgálatra a tolmácsot, hogy ura még járatlan a határ menti ügyekben, és nyugodjon meg, idővel majd megváltozik a helyzet. Hans Caspar A. E. Puchheimhez. Buda (?), 1654. január 11. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 126. Konv. 3. fol. 2–4..

sen zűrzavaros időszak nagy részében az Udvar megtalálta a megfelelő embert, akin keresztül hozzáférkőzhetett a mindenkori budai pasa – vagy éppen az erdélyi fejedelem – belső információihoz. Ezen túl, a fent vázoltak alapján az látszik körvonalazódni, hogy a kém kiválasztásakor nem feltétlenül a teljes mértékű megbízhatóság játszott a főszerepet, hanem az adott személy hírszerzésre, egyirányú hírközlésre és levéltovábbításra való alkalmassága. Ezeknek az elvárásoknak pedig Hans Caspar minden tekintetben megfelelt.

Összességében azt mondhatjuk, hogy a „Titkos Levelezők” rendszerének elemző értékelésére majd csupán a 17. század egészére vonatkozó, részletekbe menő feltáró vizsgálatok elvégzése után nyílhat lehetőség.

JÁNOS SZABADOS

A gem of 17th-century Habsburg intelligence – The activities of Hans Caspar, secret correspondent in Buda (1646–1659). Draft for a longer overview.

During the Ottoman occupation, Buda played an important role in the communication between the Habsburg and the Ottoman empires. After the peace of Zsitvatorok in 1606, Vienna had the opportunity to build up the system of “secret correspondents”, with one of its major stations in Buda. In the middle of the 17th century, Alexander Fischer, a renegade interpreter born in Vienna, who could also speak Hungarian, occupied the post. As the *chiaus* of Hüseyin at the side of the reigning pashas of Buda, he had access to important information, for example, about the raids on the border castles. He wrote his reports to the Vienna court under the pseudonym Hans Caspar, dated from Tata.

In the turbulent 1650s, the role of Hans Caspar became more valuable to the Habsburg intelligence service, moreover, we have evidence that he even provided information to the men of the Transylvanian princes, thanks to his knowledge of Hungarian. At the same time, he most probably shared the information he gained during his missions in Vienna and Győr with his official superior. By analysing what Hans Caspar did as a spy, we can claim that his activity does not completely fit the typology the literature has drawn up about the operation of the “secret correspondents”.